

Crisis in the European Union and European identity

Abstract

The aim of this article is to show what impact the crisis in the European Union, along with the crisis in the euro zone at the forefront, had on European identity, interwoven with the identity of the European Union to such an extent that these terms are often handled as equivalent. Developments and crises situations which exert an influence on European identity were presented with respect to areas of particular importance that affect the way the European Union is identified within the community and abroad. Following issues were discussed: implications of the crisis for the European Union's international identity, for the European social model (welfare state), for transnational identity (in internal relations) and for unity and solidarity in the European Union. In the conclusion, it is stated that the economic, political and social crises had undermined the gradual development of European / European Union identity among citizens and had an impact on its image in international relations.

Keywords: European Union, identity, crisis, unity, solidarity, welfare state

Streszczenie

Artykuł jest próbą ukazania wpływu sytuacji kryzysowych w Unii Europejskiej, z kryzysem w strefie euro na czele, na kondycję tożsamości europejskiej, która stapia się z tożsamością Unii Europejskiej do tego stopnia, że terminy te są często traktowane jako ekwiwalentne. Wydarzenia i sytuacje kryzysowe wpływające na tożsamość europejską zostały przedstawione w odniesieniu do obszarów o szczególnym znaczeniu, wpływających na sposób identyfikacji Unii Europejskiej wewnątrz wspólnoty i za jej granicami. I tak, omówione zostały implikacje kryzysu w Unii Europejskiej w dziedzinie tożsamości międzynarodowej Unii, kryzysu europejskiego modelu społecznego (państwa dobrobytu), kryzysu kreowanej tożsamości transnarodowej (w stosunkach wewnętrznych) oraz kryzysu jedności i solidarności w Unii Europejskiej. W konkluzji stwierdzono, że kryzys gospodarczy, polityczny i społeczny pomniejszył znaczenie kształtującej się powoli tożsamości europejskiej wśród obywateli Unii Europejskiej oraz odbił się na jej wizerunku w stosunkach międzynarodowych.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, tożsamość, kryzys, jedność, solidarność, państwo dobrobytu

Zbigniew B. Rudnicki
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Kryzys w Unii Europejskiej a tożsamość europejska

Niniejszy artykuł ma na celu zweryfikowanie hipotezy, że kryzys mający swój początek w 2008 r. w Unii Europejskiej przekłada się negatywnie na poczucie tożsamości indywidualnej i zbiorowej Europejczyków, wpływając na ich identyfikowanie się z Europą i europejskością. Niezależnie od trafności takiego punktu widzenia, warto przyjrzeć się różnym znaczeniom mieszczącym się w ogólnym zbiorze pojęć jako tożsamość europejska. Artykuł powstał w oparciu o przeprowadzone studium aktualnej literatury przedmiotu.

Pojęcie tożsamości europejskiej jest w pierwszym rzędzie pochodną idei Europy (Rougemont de 1966, Mikkeli 1997: s. 1–16; Pagden 2002: s. 33–54)¹, w szczególności Europy jako wspólnoty geograficzno-historycznej, kulturowej, społecznej, a w czasach najnowszych – także gospodarczej i politycznej (Brennetot, Rosemberg 2012; Halecki 2000; Szűcs 1995). Pojęcie to pozostaje w ścisłym związku z procesami integracji europejskiej, które zaowocowały po II wojnie światowej utworzeniem Wspólnot Europejskich, a następnie – powstaniem Unii Europejskiej. Proces integracji ma swój wymiar historyczny i przestrzenny, a także – jak dotąd – progresywny charakter, wyrażający się m.in. we wzroście terytorialnym wspólnoty i stopniu jej spójności. Warto podkreślić, że proces unifikacji wspólnoty europejskiej wywiera szczególny wpływ na kształtowanie się świadomości europejskiej u obywateli (How 1995: s. 33–34).

Tożsamość europejska jest jednym z najczęściej używanych, a niekiedy nawet nadużywanych, pojęć w studiach europejskich i – ze względu na dużą częstotliwość występowania – przyjmuje w niektórych wypadkach postać *cliché* (Latcheva, Datler, Rossbacher 2015). Dzieje się tak głównie z powodu ideologizacji pojęcia tożsamo-

¹ Jedną z najczęściej przywoływanych i cenionych prac na ten temat jest książka Denisa de Rougemont, *The Idea of Europe*.

ści europejskiej, wynikającej, po części, z europocentryzmu zauważalnego od czasu utworzenia Wspólnot Europejskich i kształtującego się w wyniku potrzeb politycznych i propagandowych. Ideologizacja tożsamości europejskiej odbija się negatywnie na naukowości wielu skądinąd interesujących opracowań (Pedersen 2008).

Niezależnie od zaakcentowania wzmiankowanej powyżej ideologizacji, należy wskazać na pewne trudności związane z naukowym używaniem pojęcia tożsamości w kontekście studiów europejskich, ponieważ samo pojęcie tożsamości europejskiej, jako zbyt ogólne, nie jest wystarczająco precyzyjne i nie zawsze umożliwia właściwe naświetlenie szeregu aspektów tej ważnej problematyki (Jacobs, Maier 1998; Wiesner 2015: s. 245–251).

Należy zatem mieć na uwadze, że tożsamość europejska jest pojęciem rozmytym, wielowymiarowym, zmieniającym swoje znaczenie w zależności od kontekstu rozważań. Podstawowym problemem znajdującym odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu jest sporna kwestia tożsamości zbiorowych – a na nich często zogniskowana jest dyskusja na temat tożsamości europejskiej (Thiel 2011). Istnienie tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej czy religijnej, rozpatrywane w kategoriach tożsamości indywidualnych, jest powszechnie akceptowane i uznawane za fakt intersubiektywny będący przedmiotem zainteresowań nauk społecznych. Bardziej złożona jest kwestia tożsamości zbiorowych, do jakich zalicza się w pierwszym rzędzie społeczeństwa narodowe, grupy etniczne czy religijne. Tożsamości indywidualne są podstawową kategorią, którą możemy badać, bezpośrednio odnosząc się do świadomości i odczuć konkretnej jednostki. Kluczowe znaczenie ma tutaj poczucie przynależności do większych zbiorowości, takich jak naród czy grupa etniczna. Wydaje się, że błędem jest próba rozpatrywania tożsamości zbiorowych jako bytu samoistnego w oderwaniu od tożsamości indywidualnej. Z drugiej strony – wspólnoty narodowe i etniczne posiadają, niekiedy bardzo silne, poczucie odrębności, manifestujące się w dążeniach do samostanowienia czy autonomii, będących wyrazem istnienia tożsamości kolektywnej.

Spółeczności, o których mowa, podlegają jednak zmianom, które nie zawsze idą w kierunku zacieśniania więzi. Jak wiadomo, w rzeczywistości społecznej przebiegają różne procesy dotyczące różnych poziomów egzystencji. Integracja i dezintegracja (pospołu z fragmentaryzacją) stanowią dobre i złe strony tego samego procesu (Soete 2011). Tożsamość europejska stanowi dla badacza konstrukcję modelową, stanowiącą punkt wyjścia do odkrywania i dokumentowania różnych przejawów świadomości w zmieniającej się rzeczywistości, która warunkuje obecny stan tożsamości. Dotychczasowe obserwacje świadczą o tym, że silna manifestacja tożsamości narodowej czy etnicznej pojawia się w chwilach jej zakwestionowania przez siły dążące do pozbawie-

nia danej społeczności jej dotychczasowych terytoriów i stanu posiadania oraz kulturowanych zwyczajów i stylu życia. W końcu, należy też uznać tożsamość za ważny element systemu aksjologicznego.

W Unii Europejskiej, która stanowi szczególnie przypadkowy przykład organizacji międzynarodowej o charakterze quasi-państwowym, spotykają się i współistnieją różne rodzaje tożsamości – począwszy od elementarnej, jednostkowej (obywatelstwo europejskie), a skończywszy na dwóch odmianach tożsamości zbiorowej – tożsamości narodowej i tożsamości Unii Europejskiej. W przypadku tej ostatniej rozróżnia się dodatkowo tożsamość zewnętrzną (międzynarodową) i tożsamość wewnętrzną UE. Sądząc z powyższego, kontekst znaczeniowy tożsamości europejskiej ma charakter złożony. Precyzując, można powiedzieć, że mamy do czynienia z szeregiem pojęć bliskoznacznych, zachodzących na siebie tożsamości, dla których aktualnym wspólnym punktem odniesienia jest Unia Europejska.

Samemu pojęciu tożsamości poświęcona jest obszerna literatura z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych. Wiele uwagi poświęcają tożsamości nauki antropologiczne, psychologia indywidualna i społeczna, socjologia, historia, prawo (tożsamość konstytucyjna) i politologia.

Nie sposób w tym miejscu pominąć ujęcia interdyscyplinarne, które reprezentują europeistyka i studia nad Unią Europejską (Westle 2015: s. 249–254; Checkel, Katzenstein 2009; Friedman 2011; Fliegstein 2008; Radeljić 2014; Kolvraa 2012; Kuhn 2015; Cerutti, Lucarelli 2008; Kaina, Karolewski, Kuhn 2016).

Wracając do problemu zasygnalizowanego w tytule, jakim jest kryzys w Unii Europejskiej, musimy zwrócić uwagę na złożoność tego zjawiska. Punktem wyjścia jest kryzys o charakterze ekonomicznym, którego symptomy zaczęto zauważać w 2008 roku, i który na początku był wtórną konsekwencją północnoamerykańskiego kryzysu bankowego. Zgodnie z efektem domino, wywołał on szereg dalszych komplikacji o charakterze kryzysowym w UE. Poszczególnym sekwencjom i obszarom kryzysu poświęcone zostały poniższe podrozdziały odnoszące się do wpływu zjawisk kryzysowych na zmiany poczucia tożsamości w Unii Europejskiej.

Kwestie definicyjne dotyczące pojęcia tożsamości

Wyraźny wzrost zainteresowania tożsamością zaznaczył się wkrótce po zakończeniu Zimnej Wojny, kiedy odzyskujące autonomię kultury narodowe doszły do głosu,

sprawiając, że problemy polityczne i ideologiczne zeszły na plan dalszy, ustępując pola nowym konfliktom etnicznym i religijnym.

Fundamentalne znaczenie tożsamości podkreśla wielu autorów. Przykładowo, Zygmunt Bauman, wyznaczając jej bardzo wysoką pozycję w hierarchii ludzkich potrzeb i uznając za jedną z uniwersalnych potrzeb człowieka, jak napisał w swym artykule *Blood and Identity Soil* (1992: s. 679)². Problematyczność i wieloaspektowość fenomenu tożsamości sprawiają, że badania nad nią wymagają każdorazowo sprecyzowania zakresu, w jakim będziemy posługiwać się tym pojęciem. Jak już zaznaczono na wstępie, należy w pierwszym rzędzie dokonać rozgraniczenia pomiędzy tożsamością indywidualną (jednostkową) a tożsamością zbiorową. Poczucie tożsamości występuje z większą siłą w sytuacjach ekstremalnych, kiedy uwydatniają się granice podziałów, wraz z potrzebą odróżnienia „swoich” od „obcych”, odróżnienia tego, co wrogie i zagrożające, od tego, co należy chronić i stabilizować.

Punktem wyjścia wszelkich definicji tożsamości jest samoświadomość jednostki jako konstytutywny element ludzkiej psychiki. Zatem należy zacząć od psychologicznej definicji tożsamości. Zgodnie z nią, tożsamość nie jest nigdy ostatecznie ukształtowana, gdyż zmienia się w miarę wpływu czasu. Pod wpływem doświadczeń życiowych zmieniają się ludzkie postawy i poglądy. W sumie, tożsamość jest wynikiem szeregu wcześniejszych procesów identyfikacji, które – w zależności od wieku i sytuacji – zaznaczyły się z różną siłą. Tożsamość jest stałym powtarzaniem tych identyfikacji, podniesionych do rangi „dokonań Ja” w celu ich standaryzacji. Utrwalanie się tożsamości daje w efekcie pożądane poczucie ciągłości i bezpieczeństwa w otaczającej nas rzeczywistości. Nie oznacza jednak żadnego stanu finalnego, ale stale uwydatnia się w trwałym procesie konfliktu i różnicowania, pomiędzy oczekiwaniami społecznymi a osobistymi dążeniami jednostki (Simon 2004). Analogicznie, ogląd jakim posługuje się psychologia indywidualna, może być zastosowany w odniesieniu do zbiorowości. Tożsamości zbiorowe (całych wspólnot czy społeczności) nie mają charakteru statycznego, lecz w owym procesie permanentnej transformacji są możliwe do uchwycenia. Wynikają one z doświadczeń zbiorowych i są oparte na ich interpretacji. Realia doświadczane przez jednostki są interpretowane w kontekście zbiorowych modeli rzeczywistości i zasobów wiedzy. Przyczyniają się także do wzmocnienia i ciągłości tych zbiorowych interpretacji. Uczucie „utożsamiania się z grupą” (*we-feeling*), które się w efekcie pojawia, zawsze charakteryzuje się świadomością odrębności własnej grupy od innych grup. Wzmacnia to wewnętrzną homogeniczność grupy w zakresie wyrównywania różnic dawniejszych percepcji rzeczywistości. Jedno-

² „Identity’ seems to be one of the most universal human needs”.

cześnie poczucie utożsamiania się z grupą (*we-feeling*) wyraża szczególne uznanie dla wartości własnej grupy, która nieodzownie postrzega w niej pozytywne elementy; często również w połączeniu z negatywnymi ocenami innych grup (Bühlmann, Hänni 2012). Zgodnie z charakterem doświadczenia i interpretacji, które mają znaczenie formacyjne, zbiorowa samoocena „przylega” do rzeczywistych wspomnień i dziedziczonych interpretacji historii, propaguje w sposób widoczny percepcje sposobu życia i wyraża mniej lub bardziej klarowne idee wspólnej przyszłości. Pojawienie się takiej zbiorowej samooceny wynika z rzeczywistych i powstałych na skutek interpretacji określonych doświadczeń, potęgowanych przez wspomnienia przeszłych dramatycznych zdarzeń, wyróżniających się na tle codzienności. Tożsamości zbiorowe należy rozpatrywać, nie tracąc z oczu tożsamości jednostkowej. Paul Ricouer wyszczególnia dwa różne, nierzadko mylone, aspekty tożsamości: tożsamość samą w sobie ponadczasową (*la mêmète*) i odróżnianie się od „innych” (*l'ipseité*) (Ricouer 1991: s. 73–74)³.

Termin „tożsamość zbiorowa” budzi znacznie więcej zastrzeżeń jako pojęcie nieostre, nawiązujące – z jednej strony – do Durkheimowskiej koncepcji wyobrażeń zbiorowych, z drugiej zaś – do koncepcji stereotypów. Stereotypy nie mogą jednak być przydatne w badaniach zjawisk tożsamości zbiorowej, z uwagi na właściwą sobie arbitralność. Większe możliwości tkwią w konstruowaniu typów idealnych na użytek badań czy na użytek posługiwania się koncepcją roli. Pojęcie tożsamości zbiorowej odnoszone jest przez wielu badaczy do całych narodów lub innych społeczności występujących jako kolektywy, rozumianych nie jako zbiór połączonych interakcji jednostek, ale jako organiczna całość⁴.

Pojęcie tożsamości jest używane dzisiaj w doniesieniach medialnych bardzo często w celu wyjaśnienia warunków, w których rozgrywa się polityczna rywalizacja, w szcze-

³ Można powiedzieć, że stosunek pomiędzy nacjonalizmem a *l'ipseité* poprzedza i warunkuje *la mêmète*. Tożsamość *darowana* przez postulowane członkostwo w zamkniętym kręgu przyjaciół pozostaje w ścisłych granicach, co czyni ją namacalnie oczywistą przez nietożsamościowy stosunek do kręgu wrogów. „Naszość” przyjaciół materializuje się dzięki „ichności” nieprzyjaciół. Tożsamość istnieje bez przerwy w warunkach obłożonej twierdzy: od samego początku będzie zawsze narażona na naruszanie przez nieprzyjaciół, rozcieńczanie, słabnięcie i utratę czujności. Zawsze stanowiąca gotowy produkt, niemal zawsze kontestowana, wydaje się krucha i niepewna sama siebie; to właśnie dlatego nieczęsto udaje się powstrzymać od posługiwania się w rozmowie kategorią „my”. Tożsamość stoi i upada bezpieczeństwem swych granic, a granice są nieskuteczne, chyba że są chronione.

⁴ Antonina Kłoskowska bardzo krytycznie oceniała to podejście, pisząc: „Takie traktowanie zbiorowości społecznej w literalny sposób było właściwe organicystom XIX w. i zostało odrzucone w nowszych socjologicznych teoriach jako naiwne [...] Szerokie stosowanie terminu „tożsamość” w ostatnich dziesięcioleciach XX w. ma pewne znamiona mody. W badaniach nad narodem pojęcie tożsamości zastępuje obecnie wcześniejszą koncepcję charakteru narodowego. Ta ostatnia koncepcja była używana i nadużywana od wielu stuleci, często zresztą bez stosowania samego terminu” (Kłoskowska 1996: s. 97).

gólności, gdy przybiera ona formę gwałtownych konfliktów. Jednak moc wyjaśniająca opisów formułowanych w kategoriach „tożsamości” wydaje się być z gruntu ograniczona⁵. Dar zapominania i specyficzny zestaw cech kulturowych mają sprawić, że sposoby przedstawiania tożsamości mają na celu zmianę postaw. Nie mogą być zatem uznane za przejaw homogeniczności społecznej lub jako dowód na nieprzerwane trwanie rzeczywistości. W praktyce oznacza to, że zawsze istnieje na scenie politycznej kilka sposobów przedstawiania tożsamości konkurencyjnych wobec siebie w związku z czym obywatele mają możliwość wyboru jednej z nich. Niemniej jednak, jednostronność i wybiórczość polityki zdominowanej przez narracje tożsamościowe sprawia, że nie prowadzą do negocjowania znaczenia specyfiki kulturowej. Przeciwnie, stanowią zachętę do przeanalizowania warunków, które umożliwiają żywiołowe przenikanie się kultur.

W tym kontekście rysuje się wybór pomiędzy otwartymi systemami grupowych interakcji, które wyznaczają różnice pomiędzy bogactwem wiedzy i wartości (dostępnych dla każdego) a zamkniętymi systemami opartymi na przekonaniu, że tożsamości i kultury są wydzielone, i że niektóre z nich powinny przeważać nad innymi. Niezależnie od zajmowanego stanowiska ontologicznego wobec fenomenu tożsamości (zwłaszcza zbiorowych), trzeba przyjąć, że tożsamość należy do faktów intersubiektywnych będących ważnym przedmiotem badań w naukach społecznych i humanistycznych. Z interesującego nas punktu widzenia, badanie tożsamości zasługuje na szczególną uwagę jako że ma ona istotne znaczenie w procesie budowania integracji europejskiej. W procesie tym budowanie tożsamości należy do najważniejszych zadań. Sama zaś integracja, jako postępujący proces przemian stanowi bogate pole obserwacji w studiach nad kształtowaniem się tożsamości indywidualnych i zbiorowych.

Kryzys w strefie euro a tożsamość europejska

Tożsamość europejska stała się synonimem i ekwiwalentem integracji dopiero na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku. Wcześniej znaczenia, jakie niesie ze sobą to pojęcie, prezentowane były pod hasłem idei jedności europejskiej. Tożsamość europejska jako zagadnienie kluczowe w studiach nad integracją europejską pojawia się po przełomowych wydarzeniach, takich jak zjednoczenie Niemiec, „Jesień Ludów, 89”

⁵ Z empirycznych studiów porównawczych, powstałych w wyniku badań terenowych (przeprowadzonych przez antropologów w różnych częściach świata), wynika, że sposoby przedstawiania tożsamości powstają na użytek tworzenia się i aktywizowania pewnych grup, w związku z realizacją konkretnych celów politycznych (Sökefeld 1999).

i koniec Zimnej Wojny (Ash 1990; Ash 1999), które przyspieszyły tempo przemian we Wspólnotach Europejskich i doprowadziły do utworzenia jednolitego rynku oraz powstania Unii Europejskiej, w wyniku wprowadzenia w życie postanowień traktatu z Maastricht w 1993 r. (Anderson 1995). W tym czasie do kwestii aktualnie dyskutowanych dodano punkt dotyczący tożsamości i nadano jej rangę priorytetu (Delanty 1995; Duchesne, Frogner 1995; Checkel, Kazentein 2009). Niezależnie od dającego się już wcześniej zauważyć (w związku z polityką gen. de Gaulle'a w latach 60. czy Margaret Thatcher w latach 90.) braku woli politycznej w kwestii wprowadzenia w życie planu europejskiej federacji jako finalnego etapu integracji, główny nacisk skierowano na ekonomiczny charakter „europejskiego projektu”, posiadającego racjonalne przesłanki i solidne podstawy materialne (Stráth 2002; McLaren 2004). Dodatkowym argumentem w dyskusji nad kształtowaniem się tożsamości europejskiej były przewidywane korzyści z integracji gospodarczej, które dzięki efektowi *spill-over* doprowadzić miały w dalszej perspektywie do trwałej akulturacji i socjalizacji Europejczyków, a co za tym idzie – do spójności politycznej i kulturowej. Warto zauważyć, że dwa ostatnie ze wskazanych procesów traktuje się jako dalekie jeszcze od finalizacji (Delanty, Rumford, 2005; Preston 1997).

Przy okazji warto nadmienić, że wszystkie obszary zagadnień korespondujące z problematyką tożsamości europejskiej pozostają w związku z problemem legitymacji UE (Kosłowski 1999), mając konkretne odniesienia w sferze poglądów i wyobrażeń, zarówno w państwach członkowskich, jak i za granicą. Problem legitymacji UE mieści się w szeroko rozumianych ramach koncepcji tożsamości europejskiej (Kaina, Karolewski 2009).

Jak zaznaczono wcześniej, termin „tożsamość europejska” może przybierać wiele odcieni znaczeniowych, a jej koncepcja odnosi się do wielu aspektów, jest przedmiotem wielu interpretacji, ewoluuje i zmienia kształt, co znajduje odzwierciedlenie w oficjalnych dokumentach UE (Laffan 2004; Wodak 2004; Breakwell 2004). Sztandarowym dokumentem ujmującym kwestie tożsamości europejskiej jest uchwalona podczas spotkania na szczycie Rady Europejskiej w Kopenhadze w 1973 r. *Deklaracja o europejskiej tożsamości* (Grodzicki, Pomian, Carroll-Najder 1982: s. 112–118; Gäinar 2014), w której podkreślono znaczenie wewnętrznej jedności europejskiej i teleologicznej roli Europy jako centrum odpowiedzialnego za światowy pokój, demokrację i rozwój gospodarczy. Koncepcja tożsamości europejskiej pojawia się także w traktacie z Maastricht, w kontekście wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa (*Treaty on European Union* (signed in Maastricht on 7 February 1992: art. B), co może być dowodem

na to, że w 1992 r. głównego punktu ciężkości upatrywano niezmiennie w potrzebie akcentowania międzynarodowego charakteru tożsamości europejskiej.

W roku 1995 Komisja Europejska opracowała i przedstawiła projekt *Karty Europejskiej Tożsamości* (European Commission 1995; Bulcsu, Almási 2014: s. 37)⁶, który w swej warstwie znaczeniowej wykraczał poza wcześniejszy horyzont (wyznaczany przez międzynarodowy charakter tożsamości) i adresowany był do Europy widzianej przez pryzmat jej przeznaczenia, wartości, standardów życiowych, obszarów polityki gospodarczej i społecznej oraz odpowiedzialności w sprawach globalnych. Dokument ten miał na celu wywołanie debaty publicznej oraz zwiększenie poczucia dumy obywateli, wynikającej z faktu „bycia Europejczykami” (European Commission 1995). W *karcie* wyrażono uznanie dla konstrukcji federalnej i podkreślono wagę poparcia obywateli dla idei zjednoczonej Europy oraz ich udziału w procesie pogłębiania integracji europejskiej, upatrując w nim istotny czynnik legitymizujący (European Commission 1995). W 2007 r. pojawia się inny dokument – *Deklaracja z Udine*, w której poruszona zostaje kwestia regionalnej tożsamości kulturowej w UE, wielokulturowości i migracji w ogóle (zwłaszcza napływu imigrantów) oraz konieczności złagodzenia napięć pomiędzy nimi wynikających z ich niejednorodnego charakteru (Ivic 2010).

Wysiłki na rzecz stworzenia tożsamości transnarodowej spotkały się jednak ze sceptycznym przyjęciem, a sama koncepcja tożsamości europejskiej została określona jako „polityczne lepiszcze” (*political glue*), mające służyć głównie legitymizacji i zapewnieniu poparcia dla projektu zjednoczonej Europy (Herrmann, Brewer 2004: s. 17), ale też – z drugiej strony – jako antidotum na nacjonalizm i eurosceptycyzm, odbierane generalnie jako brak poparcia dla integracji europejskiej (Halikiopoulou, Nanou, Vasilopoulou 2012; Elias 2008). Niezależnie od tego, upatrywano w rozwijaniu koncepcji tożsamości *remedium* na coraz częściej podnoszony problem „demokratycznego deficytu”, potęgowany brakiem europejskiego *demosu* (Bruter 2012; Calhoun 2003). Powątpiewanie w możliwość wykształcenia się transnarodowej tożsamości europejskiej uwidoczniło się zwłaszcza na tle problemów z ratyfikacją traktatu z Maastricht („*post-Maastricht blues*”), odbijając się na wielkości poparcia ze strony obywateli,

⁶ Wcześniej nieco, w historycznym wystąpieniu z 8 marca 1994 r. w Parlamencie Europejskim Vaclav Havel powiedział: „Najważniejszym zadaniem stojącym dzisiaj przed Unią Europejską jest wyjście z nową i jasną refleksją na temat tego, co może być nazywane europejską tożsamością, z nową i jasną artykulacją europejskiej odpowiedzialności, ze zwiększonym zainteresowaniem odnośnie do samego znaczenia integracji europejskiej we wszystkich szerszych implikacjach dla współczesnego świata i odtworzenia jej etosu lub – jeśli wolicie – jej charyzmy” (De Giustino 1996: s. 285).

co dało się zauważyć już wkrótce po przyjęciu (nie bez trudności) nowego traktatu (Eichenberg, Dalton 2007). Z kolei zmienność „euronastrojów” wywołała zwiększenie zainteresowania badaczy-europeistów nie tylko tożsamością, ale również euroceptycyzmem (Weßels 2007).

Splot czynników o charakterze kryzysogennym, począwszy od następstw globalnego kryzysu finansowego i powstałego w jego wyniku kryzysu zadłużeniowego w całej Europie wraz ze współlistniejącym z nimi kryzysem w strefie euro, stanowi poważne wyzwania dla europejskiej jedności i solidarności, o czym świadczą mogą nasilające się ruchy narodowe, manifestujące niezadowolenie i sprzeciw wobec Unii Europejskiej (Levy, Phan 2014; Youngs 2013; Risse 2014; Magone 2015). Parafrazując tytuł słynnej powieści Gabriela Garcíi Márqueza, *Kronika zapowiedzianej śmierci* (Marquez 1997), wydarzenia te opisać można jako stanowiące swoistą kronikę „zapowiedzianego kryzysu” w strefie euro.

Europejski kryzys tożsamości

Motyw tożsamości przewija się w debatach nad integracją europejską z pewną regularnością, jakkolwiek ze zmiennym natężeniem. Jak słusznie zauważył Karl W. Deutsch, problem tożsamości ujawnia się z całą siłą w czasach kryzysów i narastających zagrożeń (Deutsch 1968). Daje się to zauważyć w prowadzonym przez badaczy i intelektualistów dyskursie tożsamościowym, w którym bez trudu można wydzielić wątek dotyczący europejskiego kryzysu tożsamości. W obszernej literaturze przedmiotu spotykamy się z konstatacją, że w debatach publicznych z udziałem polityków i naukowców, przebija wyraźne przekonanie, że Europa, a ściślej rzecz biorąc – UE, przechodzi „kryzys tożsamości”. Kryzys ten był łączony w przeszłości z ważnymi wydarzeniami i procesami, takimi jak kolejne rozszerzenia UE w 2004 i 2007 r. (Zielonka 2004; Sedelmeier 2005; Piedrafita, Torreblanca 2007), otwartą – aczkolwiek pozostawioną w zawieszeniu – kwestią ewentualnego członkostwa Turcji w UE (Grigoriadis 2006) i zamieszaniem powstałym w wyniku odrzucenia Konstytucji Europejskiej (Bailey 2008), a także innymi problemami, mającymi swoje źródło w realnym braku symbolicznej i psychologicznej podstawy dla tożsamości UE (Fligstein 2008), lub też związanymi z rosnącą imigracją z krajów pozaeuropejskich i wewnętrznymi migracjami w granicach wewnętrznych Unii (Delanty 2008). W rozważaniach nad kryzysem tożsamości wysuwane są niejednoznaczne sugestie,

że wieloznaczność w sposobie pojmowania Europy i europejskości można uznać – z jednej strony – za realną oznakę kryzysu lub – z drugiej – za „naturalny stan rzeczy” (Fossum, Menéndez 2014).

Nie brak też głosów, że wieloznaczność pojmowania Europy oddaje „w pełni jej normalny charakter” oraz że – być może – uznanie tego za stan „chroniczny” byłoby w tym przypadku bardziej adekwatne, ponieważ dopuszczałoby możliwość kryzysu, bądź jako endemicznego rysu unijnego projektu, bądź też jako swoistego wzorca dla bieżących lub powtarzających się kryzysów, powodowanych wielkością samego projektu europejskiego, historyczną przeszłością Europy i nierównomiernym rozwojem gospodarczym państw członkowskich (Jenkins 2008).

Obecny kryzys w strefie euro sprawia, że UE doświadcza jednocześnie nie tylko kryzysu gospodarczego i idącego w parze z nim kryzysu politycznego, ale także pogrąża się w stanie świadczącym o „kryzysie tożsamości” (Schmitter 2014: s. 181). Rozmiary i długotrwałość tego kryzysu nadają mu cechy „kryzysu o charakterze egzystencjalnym” (Chiti, Menéndez, Teixeira 2015). Opinia ta, jeśli nawet uznać, że jest formułowana na wyrost, wypływa z przypuszczenia, że w obecnej sytuacji potencjalna zdolność UE do przetrwania jako samoistnego podmiotu oraz ustawicznego potwierdzania jej celu i sensu istnienia mogą zostać zakwestionowane (Czachór 2013).

Kryzys międzynarodowej tożsamości UE

Jednym z najczęściej pojmowanych sposobów rozumienia tożsamości europejskiej jest ten, który wynika z definiowania jej w kategoriach międzynarodowej tożsamości Unii Europejskiej w polityce światowej (Rudnicki 2004). Niezależnie od wyzwania, jakim jest próba wychowania w UE pokolenia, które będzie nosicielem nowej tożsamości wewnątrz Unii, winna ona także oddziaływać na zewnątrz, kreując *image* tożsamości zbiorowej UE w świecie. Unia Europejska jest, dzięki swej *differentia specifica*, identyfikowana i odróżniana od innych aktorów sceny międzynarodowej, a sposób, w jaki jest postrzegana, konstytuuje jej tożsamość międzynarodową. Tożsamość ta percypowana za granicą jako – w dużej mierze – „tożsamość instytucjonalna”, na którą składają się procedury i przepisy, pozytywnie oceniane w innych krajach, która różni się od symbolicznej tożsamości, która tworzy się w UE (Kabat 2004). Badanie tożsamości Unii Europejskiej w kontekście jej relacji międzynarodowych obejmuje takie

kwestie, jak: bezpieczeństwo, procesy federalizacji, stosunki z państwami Bliskiego Wschodu, polityka konkurencji, prawa człowieka, polityka sąsiedztwa, polityka ochrony środowiska czy też społeczne znaczenie UE (Karolewski 2011).

Kryzys w strefie euro wyzwolił wiele czynników zaburzających dynamikę integracji UE, które wpływają negatywnie na europejską tożsamość, odbijając się na międzynarodowym wizerunku Unii i umniejszając aktualne znaczenie pojęcia „tożsamość europejska”. W pełni uzasadnione wydaje się domniemanie, że UE nie cieszy się obecnie tak wysokim, jak kiedyś, prestiżem na arenie międzynarodowej, kiedy Rosja i Chiny okazują jej mniej szacunku, a Stany Zjednoczone z pozycji mentorskich krytykują Europejczyków za to, że „nie potrafią wziąć się w garść”. Elity europejskie wyraźnie zrezygnowały z ambicji, aby uczynić z UE wzór godny naśladowania w innych częściach świata (Berkofsky 2006). Nawet w odniesieniu do Unii Europejskiej, jako niekwestionowanego mocarstwa gospodarczego, zaczęto spekulować na temat zmieniającej się jej pozycji w skali globalnej, szczególnie gdy Chiny (razem z całą Azją) (Smith, Vichitsorasatra 2007) aspirują do rangi drugiego supermocarstwa gospodarczego. Oparty na układzie wielostronnym, system handlu międzynarodowego wymaga obecnie istotnych zmian i istnieje poważna obawa, czy nie będzie to próba odejścia od dotychczasowych wzorców narzuconych przez Europę na rzecz rozwiązań preferujących interesy krajów Azji (Van Ham 2013). Na domiar złego, *image* UE jako globalnego aktora wywierającego decydujący wpływ na pokój, demokrację, dobrobyt oraz jako ostoji systemu opieki społecznej ulega erozji, na skutek postępującej niewydolności Unii w dostarczaniu dóbr publicznych wszystkim swoim obywatelom (Majone 2005), nie wspominając już o jej oddziaływaniu w tym zakresie za granicami. W wyniku tego pojawia się poczucie utraty celu, dezorientacja i poczucie braku wartości, zaburzające percepcję tożsamości europejskiej na arenie międzynarodowej.

Istotnym czynnikiem negatywnym w kontekście postępującej fragmentaryzacji międzynarodowej tożsamości europejskiej jest prowadzona ostatnio wobec Rosji polityka sankcji – będąca odpowiedzią na aneksję Krymu i wprowadzoną w związku z niejasną rolą odgrywaną przez Rosję w wojnie domowej na Ukrainie – obnażająca brak jedności i solidarności oraz niezdolność zajęcia wspólnego stanowiska przez państwa członkowskie. Uwidaczniający się na tym tle brak woli, aby bronić wspólnych wartości składających się na tożsamość europejską, kładzie się cieniem na międzynarodowym wizerunku UE.

Kryzys społecznego modelu UE

W obszernej literaturze przedmiotu dominuje pogląd, że szereg wymiarów europejskiego modelu społecznego miał legitymizować polityczną konstrukcję, która konstytuuje od strony instytucjonalnej tożsamość UE (Beetham, Lord 2014). Czołową osobistością propagującą w latach 80. europejski model społeczny był przewodniczący Komisji Europejskiej, Jacques Delors, który przeciwstawiał go wiodącej formie obowiązującego w USA czystego kapitalizmu rynkowego (Alber 2006; Drake 2000). Naczelna reguła europejskiego modelu społecznego znajdowała wyraz w przekonaniu, że ekonomiczny rozwój powinien iść bezpośrednio w parze ze społecznym postępem i gospodarczym dobrobytem, które to winny być mocno powiązane z demokratycznym ustrojem (Scharpf 2002). Model europejski zakłada szereg normatywnych i regulacyjnych rozwiązań, obejmujących ustanowienie systemów opieki społecznej w zakresie świadczeń dla potrzebujących, powszechną dostępność edukacji i opieki zdrowotnej, ubezpieczenia społeczne i świadczenia socjalne dające gwarancje osłon socjalnych i równych szans dla wszystkich, prawne (systemowe) umocowanie instytucji rynku pracy, poszanowanie praw człowieka i praw pracowniczych, a także działanie w kierunku usuwania nadmiernych nierówności w systemie wynagrodzeń oraz bardziej sprawiedliwego podziału zysków (inaczej niż w większości regionów świata), solidarność z najsłabszymi członkami społeczeństwa i rozstrzyganie konfliktów społecznych w drodze dobrowolnych i demokratycznych rozwiązań (Monzón Campos, Avila 2012).

Konfrontując powyższe założenia ze stanem faktycznym, specjaliści badający kryzys w strefie euro wyciągali daleko idące wnioski, m.in. ten, że jesteśmy świadkami zmian ujawniających zdecydowanie technokratyczne i ekonomiczne oblicze UE, w miejsce dawnej przyjaznej politycznie i społecznie Unii (Busch, Hermann, Hinrichs, Schulten 2013). Obserwacja ta dotyczy kolejnej fazy europejskiego kryzysu, niosącej ze sobą ryzyko alienacji obywateli europejskich, na których spadają konsekwencje takiego podejścia ekonomicznego, powodującego obniżenie poziomu życia i brak legitymacji demokratycznej dla stosowanych rozwiązań technokratycznych (Cheneval, Lavenex, Schimmelfennig 2015; Delanty 2013). W wielu krytycznych studiach na temat kryzysu *welfare state* w UE wypomina się „uzdrowicielom” gospodarki europejskiej bezduszne, technokratyczne podejście, szczególnie uwidaczniające się w świetle podupadających gospodarek na południu Europy. Nastawienie technokratyczne idzie tam nierzadko w parze z brakiem przestrzegania zasad europejskiego demokratycznego procesu podejmowania decyzji, które stało się źródłem późniejszych sprzeczności

w UE, deklarującej oficjalnie wołę promowania demokracji na świecie w sytuacji, gdy sama nie potrafi przezwyciężyć występującego w niej poważnego deficytu demokracji (Majone 1998).

G. Delanty słusznie podkreśla, że w tej próbie oddzielenia demokracji od kapitalizmu, „demokratyczne” tożsamości znalazły się w sytuacji niepozwalającej na utożsamianie się z technokratyczną i rządzoną przez elity UE, wykazujące się ambiwalencją w stosunku do problemu demokratycznej tożsamości, który jest przecież w dużej części efektem tegoż samego projektu europejskiego (Delanty 2013).

W świetle powyższych uwag nasuwa się spostrzeżenie, że wizja UE jako technokratycznego (odgórnie zarządzanego) projektu poprzedziła kryzys gospodarczy, choć należałoby dodać, że obecnie przyczyniła się też do jego pogłębienia. Wypada wreszcie zwrócić uwagę na fakt, że drastyczne oszczędności, narzucone krajom południa Europy, i rosnące bezrobocie powodujące migrowanie szerokich rzesz mieszkańców Europy Południowej do państw Europy Północnej odbiły się negatywnie na wszystkich formach zabezpieczeń społecznych i ekonomicznych, ujawniając na szczeblu ponadnarodowym podziały wyrażające się w ksenofobii na północy i kurczącym się kapitale społecznym na południu (Featherstone, Kazamias 2001). Zjawiska te wiążą się z innym przejawem kryzysu tożsamości UE, a mianowicie – pogłębianiem się rozdzwiewu w stosunkach między Europą Północną i Południową – oraz specyficznym postrzeganiem tożsamości europejskiej w sferze publicznej (Ladi, Tsarouhas 2014).

Kryzys tożsamości UE w sferze publicznej

Kolejny przejaw „kryzysu tożsamości” związany jest z wrogim nastawieniem i drażliwością w relacjach, które wytworzyły się zarówno wśród polityków, jak i obywateli państw członkowskich, przybierając postać negatywnych stereotypów narodowych i obwiniania „drugiej strony”, najczęściej dając znać o sobie w kontekście głębokiego podziału na północ i południe Europy. Kiedy odradzające się demokracje Europy Środkowo-Wschodniej przystępowały do UE w ramach kolejnego jej rozszerzania w 2004, 2007 i 2013 r., postrzegane były przez „stare” kraje członkowskie jako gospodarczo, politycznie i kulturowo odmienne, obce na tle innych krajów europejskich (Laitin 2002; El-Tayeb 2011). Obecnie główna linia podziału uległa przesunięciu i zdaje się wynikać z przekonania o „inności” europejskiego południa, przypisywanej tak naprawdę ludom, które przecież nie należą do UE i nie mają charakteru europej-

skiego czy poczucia europejskiej tożsamości (Lundgren 2005: s. 155–156). Pogląd ten przyczynił się do zastąpienia, w miejsce istniejącego, przez „nowe” pojęcie tożsamości europejskiej, o większej wyrazistości, pojmowane jako „skuteczna europeizacja” (lub „normująca europeizacja”) oraz bardziej przystającego do zgodnego z postulowanymi europejskimi wartościami stylu życia, wyrastającego z wartości ekonomicznych, takich jak skuteczność, pracowitość, etyka pracy i uczciwość, a nie politycznych, takich jak kosmopolityzm i solidarność (Sedelmeier 2006; Dietz, Mannes 2007; Erkem 2009; Calhoun 2005).

Znamienne dla tego podejścia są występujące wewnątrz społeczeństw europejskich podziały na „swoich” i „obcych”, jak również to, że procesy dyskryminacji ujawniły się w co bardziej zaawansowanych i dobrze funkcjonujących gospodarczo państwach UE, takich jak np. Republika Federalna Niemiec (Tekin 2010; Flochart 2010; Fligstein, Polyakova, Sandholtz 2012). W przypadku Niemiec, ich europejski charakter i tożsamość są poddawane krytyce w świetle wielu „oskarżeń” nawiązujących do przyczyn i sposobu zarządzania w czasie kryzysu. Niemcy krytykowani są jako najwięksi beneficjenci wspólnej waluty (euro), co widać wyraźnie m. in. na przykładzie niemieckiego eksportu mającego bardzo wysoki (ponad 50%-owy) udział w PKB tego kraju. Jednocześnie, Niemcy niechętnie dopuszczają do siebie myśl, że ich dominująca pozycja jest faktem (Tekin 2005; Flochart 2010; Fligstein, Polyakova, Sandholtz 2012)⁷.

Warto przy tym zauważyć, że w Europie Północnej nie uważa się bynajmniej za uzasadnione, ażeby rozwinięte gospodarki europejskie miały transferować swoje nadwyżki, wyrównując w ten sposób deficyt w biedniejszych regionach, lub by mogły pozwolić sobie na opóźnianie własnego rozwoju przez szwankujące gospodarki południa. Niezależnie od tego, nadmierne obwinianie Niemiec za większość zjawisk kryzysowych w ekonomii UE jest próbą odwrócenia uwagi od fak-

⁷ Ponadto w ramach odreagowania niezadowolenia społecznego w społeczeństwach państw członkowskich dotkniętych kryzysem obwiniani są Niemcy, uważani za kunktatorów, ignorantów, bezskutecznych, upartych, o ciasnych horyzontach, nacjonalistycznych i eurosceptycznych, forsujących przede wszystkim własne interesy i normy, dążących do ukarania Grecji, a nie niesienia jej pomocy, dystansujących się od roli lidera, a jednocześnie dążących do dominacji w Europie, poprzez wykorzystywanie przewag ekonomicznych, a także sytuacji kryzysowych dotyczących innych. Opinie takie spotkać można w publicystyce gazetowej i innych środkach masowego przekazu, szczególnie tych eurosceptycznie nastawionych. Nic dziwnego, że z takim wizerunkiem Niemcy znalazły się w kłopotliwym położeniu i cokolwiek by zrobiły, będzie im to policzone *in minus*. Jeśli wykażą się większą chęcią przewodzenia, zostaną oskarżone o budowanie pozycji europejskiego hegemonia; jeśli zaś będą stanowczo dystansować się od przywództwa, zostanie to uznane za dowód cynizmu i braku odpowiedzialności za losy projektu integracji europejskiej. Pisze o tym otwarcie prasa niemiecka (DER SPIEGEL 13/2015: s. 20–28).

tu, że państwa członkowskie w Europie Południowej mają na sumieniu wiele karygodnych praktyk gospodarczych i politycznych, wynikających między innymi z przyzwalającego na to charakteru miejscowych norm kulturowych, populizmu i klientelizmu (widocznych na przykładzie Grecji). Biorąc pod uwagę argumenty obu stron, należy stwierdzić, że rozwiązanie kryzysu wymagałoby wdrożenia w krajach Europy Południowej większej dyscypliny i odpowiedzialności fiskalnej oraz regulacji i reform, w połączeniu ze zwiększeniem w strefie euro poczucia solidarności i integracji, a także zasady dzielenia się obciążeniami.

Kryzys jedności UE

Wszystkie omawiane powyżej problemy wiążą się z kolejnym i ostatnim omawianym w tym opracowaniu aspektem kryzysu tożsamości UE, widzianym z perspektywy wewnętrznej spójności, wyrażającej się głównie w solidarności i dążeniu do jedności.

Spadek pozycji międzynarodowej UE, w połączeniu z widoczną deprecjacją europejskiego modelu społecznego oraz odradzaniem się tendencji nacjonalistycznych, popycha państwa członkowskie do rywalizacji i osłabia motywację mas społecznych do utożsamiania się z europejską wspólnotą. Kolejne rozszerzenia UE przyczyniły się także do deprecjonowania pojęcia tożsamości europejskiej, ponieważ zgodnie z tym, co znajdujemy w obfitej literaturze przedmiotu, obciążenia i kompromisy narzucane przez reżim solidarności wymagają odpowiedniej postawy etycznej, troski o dobro wspólne oraz odpowiedzialności za siebie i innych (Busch, Hinrichs, Schulten 2013, Derviş, Mistral 2014, Smith 2014, Vaughan-Whitehead 2015). Solidarność ta ma wynikać ze wspólnie wyznawanych wartości i poczucia bycia częścią wspólnoty (*we-feeling*), tej szczególnej przynależności wyrażającej się w zaimku „my” (Kabat, Rudnicki 2009: s. 66). Jednak kryzys gospodarczy odsłonił na nowo ostre podziały obecne pomiędzy „nami” a „nimi” w relacjach między europejskimi państwami i narodami (Hillje 2013).

Odżywają sprzyjające dezintegracji (Krzeminski 2005) dawne symboliczne i realne podziały na państwa europejskiego rdzenia i peryferii (Sobják 2013), stanowiące w praktyce pożywkę dla reanimowania starego projektu Europy wielu prędkości (Piris 2011) – zdaniem wielu – niosącego ze sobą zagrożenia dla obydwu przeciwstawianych sobie regionów, a tym samym – europejskiej jedności (Magone 2015). Podobnie destrukcyjną rolę odgrywają debaty antycypujące różne scenariusze wyjścia Grecji ze strefy euro (Fahrholz, Wójcik 2013; Gross, Gummer 2014) czy dotyczące ewentualne-

go rozpadu UE. I nieważne, czy w dywagacjach tych porusza się kwestię „demontażu” wspólnej waluty, który zacząłby się od północy Europy (zainicjowany przez Niemców) i objąłby także innego typu przypadki dobrowolnego wycofywania się krajów europejskiego rdzenia (Brexit), czy też na jej południu i zapoczątkowany zostałby wyjściem Grecji (bądź to dobrowolnym, bądź też dokonującym się pod przymusem), w ślad za którą mogłyby pójść inne kraje śródziemnomorskie, dochodząc do wniosku, że ciężary ponoszone przez nie w związku z uprzywilejowaną pozycją w Unii krajów Europy Północnej są zbyt daleko idącym poświęceniem. Wszystkie te wywołane przez kryzys spekulacje i symulacje, przewidujące coraz bardziej zaskakujące rozwiązania, wpływają na zmniejszanie jedności i spójności. Jak wiadomo, najważniejszym problemem w zarządzaniu kryzysowym nie jest – wbrew pozorom – opracowanie skutecznych mechanizmów ratunkowych czy dostosowań prawnych, lecz brak solidarności i poparcia ze strony społeczeństw narodowych dla idei trwania w Unii Europejskiej (Dăianu, Basevi, D’Adda, Kumar 2014).

Uwagi końcowe

W świetle powyższych uwag należy podzielić pogląd, że kryzys w Unii Europejskiej przybiera wiele postaci, dotykając kluczowego problemu tożsamości europejskiej, która jest – z jednej strony – celem samym w sobie, z drugiej zaś – środkiem prowadzącym do celu, jakim jest integracja Unii Europejskiej. Artykuł był próbą ukazania różnych kontekstów kryzysu tożsamości europejskiej, który często utożsamiany jest z kryzysem tożsamości Unii Europejskiej, z którą z kolei utożsamiana jest współczesna Europa. Wszystkie wzmiankowane zjawiska kryzysowe, dotykające tożsamości UE, uległy zwielokrotnieniu i wzmocnieniu na skutek kryzysu rozwijającego się w strefie euro, stanowiącej – jak dotąd – rdzeń gospodarki Unii Europejskiej i zrealizowanego w dużej części największego w dziejach wspólnoty projektu – Unii Gospodarczej i Monetarnej. Bez sfinalizowania tego projektu Wspólnota Europejska nie będzie w stanie osiągnąć pełnej autonomii gospodarczej, która stanowi warunek *sine qua non* powodzenia wielkiego przedsięwzięcia, jakim jest Unia Europejska. Nie trzeba powtarzać, jak wielkie znaczenie będzie miało pomyślne zrealizowanie tego projektu dla dalszych losów Unii Europejskiej i jej tożsamości.

Artykuł wskazuje na fakt, że istnieją różne sposoby postrzegania i wiele wymiarów europejskiej tożsamości. Nie chodzi zresztą o zbudowanie przekonującej taksonomii

zjawisk kryzysowych w Unii Europejskiej oddziałujących na stan świadomości elit rządzących i społeczeństw europejskich, ale bardziej o ukazanie mechanizmów współzależności i uwikłania w nie polityki integracyjnej, wynikających z faktu wielopłaszczyznowości procesów integracji. Należy podkreślić, że mimo niekwestionowanych postępów integracji europejskiej, nie doszło, jak dotąd, do zlania się i wewnętrznego zharmonizowania podstawowych jej wymiarów, realizujących się nadal w wydzielonych obszarach – gospodarczym, prawnym, politycznym, militarnym, społecznym i kulturowym. Stopień zintegrowania każdego z tych wymiarów jest różny, i już samo to jest źródłem wewnętrznych sprzeczności i problemów.

Kryzys w strefie euro, który wstrząsnął mocno UE i obnażył jej słabość, m.in. dlatego, że rozgrywa się na polu najsilniej rozwiniętej formy integracji europejskiej, jaką jest integracja gospodarcza, dotyka bardzo mocno tożsamości europejskiej, ponieważ integracja jako proces, i Wspólnota, jako jej umocowanie instytucjonalne, zostały utożsamione z ekonomicznym projektem i koncepcją wspólnego rynku. W tym miejscu raz jeszcze warto podkreślić, że nierównomierny postęp (stopień zaawansowania) w poszczególnych obszarach integracji jest także przyczyną wzrastającego kryzysu tożsamości, dla którego symptomatycznym wydaje się fakt, że drogi integracji elit i integracji mas europejskich rozeszły się.

W artykule wyodrębniona została i omówiona specyfika zjawisk kryzysowych w obszarach związanych z postrzeganiem tożsamości europejskiej w relacjach międzynarodowych w kontekście globalnej roli UE jako potęgi gospodarczej. Tożsamość europejska wpisuje się w określoną rolę pełnioną przez UE w świecie, która opiera się na zdolności do odpowiadania na wewnętrzne i zewnętrzne wyzwania. Analiza skutków kryzysu w strefie euro pozwala na sformułowanie hipotezy, że wpłynął on zdecydowanie negatywnie na *image* UE, zarówno wewnątrz niej, jak i poza jej granicami.

Inny ważny aspekt tożsamości europejskiej dotyczy wartości ekonomicznych, na które ukierunkowana jest UE. Wyraża się on w stosunku do własnych obywateli i stwarza dylemat dla UE, która stając się w coraz większym stopniu strukturą technokratyczną, nie jest w stanie realizować założeń europejskiego modelu społecznego. W efekcie widać wyraźnie, że kurczenie się praw pracy i socjalnych osłon wpłynęło na wytworzenie się obrazu UE jako jednostki ekonomicznej, działającej w oparciu o zasady technokratyczne. Obraz ten klóci się z oczekiwaniami obywateli chcących odczytywać tożsamość UE jako konsekwentne trzymanie się formuły *welfare state* i na tej podstawie budować swoją własną tożsamość. Trzeci rodzaj podejścia skupia się na problemach europejskiej tożsamości i jej przemianach i na narodowych stereotypach determinujących jej możli-

wy rozwój. Głównym problemem jest tutaj rozdźwięk pomiędzy europejską „normą” czyli zgodnością z postulowanymi europejskimi wartościami takimi jak wolność, demokracja, poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwo prawa a wartościami ekonomicznymi i politycznymi postrzeganymi przez pryzmat interesów narodowych. Analiza prowadzona w tym kierunku wskazuje na fakt, że niszczycielska siła narodowych stereotypów prowadzi w konsekwencji do rozbratu między narodami i determinuje sposób percypowania przynależności do Europy. Jako ostatnia z omawianych w tym ujęciu pozostaje kwestia tożsamości europejskiej wynikającej z poczucia solidarności, jedności i spójności. Na tle wcześniej omówionych zasługuje ona na osobną uwagę, ze względu na to, że ma fundamentalne znaczenie, ponieważ bez poczucia społecznej solidarności, jedności i spójności nie sposób tworzyć jakiegokolwiek wspólnoty. Z powodu ich osłabienia, obserwujemy występujące pod wpływem kryzysu niepokojące symptomy dezintegracji w UE i wiążące się z nimi propozycje tworzenia nowych podziałów i rezygnacji z dotychczasowych układów.

W konkluzji należy stwierdzić, że tożsamość europejska jest pojęciem obejmującym fenomen posiadający wiele aspektów, będący przedmiotem wielu interpretacji, co z kolei dostarcza wielu możliwości wyjaśniania pojawiających się, coraz to nowych, kryzysów. Wreszcie warto na zakończenie podkreślić, że nie ma wśród omawianych rodzajów tożsamości UE takiej, która by nie ucierpiała na skutek następstw negatywnych doświadczeń i dynamiki kryzysu w strefie euro i całej UE (Jensen, Miszlivetz 2014; Eriksen 2014). Potwierdza to w całej rozciągłości najnowszy kryzys związany z wynikami referendum brytyjskiego w sprawie wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej.

Bibliografia

- ALBER Jens (2006), *The European social model and the United States*, „European Union Politics”, vol. 7, no. 3.
- ANDERSON Jeffrey J. (1995), *The state of the (European) Union: from the single market to Maastricht, from singular events to general theories*, „World Politics”, vol. 47, no. 3.
- ASH Timothy Garton (1990), *Wiosna obywateli: rewolucja 1989 widziana w Warszawie, Budapeszcie, Berlinie i Pradze*, London.
- ASH Timothy Garton (1999), *History of the present: essays, sketches, and dispatches from Europe in the 1990s*, New York.

- BAILEY David J. (2008), *Misperceiving Matters: Elite Ideas and the Failure of the European Constitution*, „Comparative European Politics”, vol. 6, no.1.
- BAUMAN Zygmunt (1992), *Soil, Blood and Identity*, „The Sociological Review”, vol. 40, nr 4.
- BEETHAM David, LORD Christopher (2014), *Legitimacy and the European Union*, New York.
- BERKOFISKY Axel (2006), *The EU-China Strategic partnership: rhetoric versus reality*, w: Marcin Zaborowski (red.), *Facing China's rise: Guidelines for an EU strategy*, Paris.
- BREAKWELL Glynis M., *Identity Change in the Context of the Growing Influence of European Union Institutions*, w: Herrmann Richard K., Thomas Risse-Kappen, Marylinn Brewer (2004), *Transnational identities: becoming European in the EU*, Latham.
- BRENNETOT Arnaud, ROSEMBERG Muriel (2013), *Géographie de l'Europe et géographie de la construction européenne*, „L'Espace Politique. Revue en ligne de géographie politique et de géopolitique”, vol. 19, <http://espacepolitique.revues.org/2613> (2.01.2015).
- BRUTER Michael (2012), *The difficult emergence of a European people*, w: Jack Hayward, Rüdiger Wurzel (red.), *European disunion: between sovereignty and solidarity*, London.
- BÜHLMANN Marc, HÄNNI Miriam (2012), *Creating a 'we-feeling' in heterogeneous nations: a cross-country investigation of the impact of inclusion and autonomy on the national pride of ethnic minorities*, „Comparative Sociology”, 11 (3).
- BULCSU Bognár, ALMÁSI Zsolt (2014), *Transfigurations of the European Identity*, Newcastle.
- BUSCH Klaus, HERMANN Christoph, HINRICHS Karl, SCHULTEN Thorsten (2013), *Euro crisis, austerity policy and the European Social Model: International Policy Analysis*, Berlin, <https://www.socialeurope.eu/2013/02/euro-crisis-austerity-policy-and-the-european-social-model/> (12.01.2015).
- CALHOUN Craig (2003), *The democratic integration of Europe: interests, identity, and the public sphere*, w: Mabel Berezin, Martin Schain (red.), *Europe without borders: Remapping territory, citizenship, and identity in a transnational age*, Baltimore.
- CERUTTI Furio, LUCARELLI Sonia (2008), *The search for a European identity: values, policies and legitimacy of the European Union*, London.

- CHECKEL Jeffrey T., KATZENSTEIN Peter J. (2009), *European identity*, Cambridge.
- CHENEVAL Francias, LAVENEX Sandra, SCHIMMELFENNIG Frank (2015), *Demoi-cracy in the European Union: principles, institutions, policies*, „Journal of European Public Policy”, vol. 22, no. 1.
- CHITI Edoardo, MENÉNDEZ Augustin Jose, TEIXEIRA Pedro Gustavo (2014), *The European rescue of the European Union? The existential crisis of the European political project*, ARENA Report No 3/12, Oslo, <http://www.sv.uio.no/arena/..publications-2014/menendez-losada-legal-texts-v01-120614.pdf> (10.01.2015).
- CZACHÓR Zbigniew (2013), *Kryzys i zaburzona dynamika Unii Europejskiej*, Warszawa.
- DĂIANU Daniel, BASEVI Giorgio, D'ADDA Carlo, KUMAR Rajeeesh (2014), *The Eurozone Crisis and the Future of Europe: The Political Economy of Further Integration and Governance*, London.
- DE GIUSTINO David (1996), *A reader in European integration*, London.
- DELANTY Gerard (1995), *Inventing Europe: idea, identity, reality*, New York.
- DELANTY Gerard (2008), *Fear of others: social exclusion and the European crisis of solidarity*, „Social Policy & Administration”, vol. 42, no. 6.
- DELANTY Gerard (2013), *Formations of European modernity: a historical and political sociology of Europe*, New York.
- DELANTY Gerard, RUMFORD Chris (2005), *Rethinking Europe: Social theory and the implications of Europeanization*.
- DEMETRIOU Kyriakos N. (2015), *The European Union in crisis: explorations in representation and democratic legitimacy*, Heidelberg.
- DER SPIEGEL (2015), *Europa: Sind die Deutschen zu dominant, oder führen sie nicht genug?., Das Vierte Reich”*.
- DERVIS Kemal, MISTRAL Jacques (2014), *Europe's crisis, Europe's future*, Washington.
- DEUTSCH Karl W. (1968), *The analysis of international relations*, Englewood Cliffs.
- DRAKE Helen (2000), *Jacques Delors: Perspectives on a European Leader*, Routledge, New York.
- DUCHESNE Sophie, FROGNIER Andre-Paul (1995), *Is there a European identity?*, w: Oskar Niedermayer, Richard Sinnott (red.), *Public opinion and internationalized governance*, Oxford.
- EICHENBERG Richard C., DALTON Russell J.(2007), *Post-Maastricht blues: The transformation of citizen support for European integration, 1973–2004*, „Acta Politica”, vol. 42, no. 2.

- ELIAS Anwen (2008), *From Euro-enthusiasm to Euro-scepticism? A re-evaluation of minority nationalist party attitudes towards European integration*, „Regional and Federal Studies”, vol. 18, no. 5.
- EL-TAYEB Fatima (2011), *European others: queering ethnicity in postnational Europe*, Minneapolis.
- ERIKSEN Erik Oddvar (2014), *The Normative Implications of the Eurozone Crisis*, ARENA Working Paper 2.
- ERKEM Gul Pinae (2009), *Identity Construction of Europe by Othering*, „Europolis. Journal of Political Science and Theory”, Issue 5.
- EUROPEAN COMMISSION (1995), *Charter of European identity: approved by the 41st Ordinary Congress in Lübeck*, Brussels.
- EUROPEAN UNION (1995), *Selected instruments taken from the Treaties*, Brussels.
- FAHRHOLZ Christian, WÓJCIK Cezary, *The Eurozone needs exit rules*, „Journal of Banking & Finance”, vol. 37, no. 11.
- FEATHERSTONE Kevin, KAZAMIAS Dimitrios (2001), *Europeanization and the southern periphery*, London.
- FLIGSTEIN Neil (2008), *Euroclash: the EU, European identity, and the future of Europe*, Oxford.
- FLIGSTEIN Neil, POLYAKOVA Alina, SANDHOLTZ Wayne (2012), *European integration, nationalism and European identity*, „Journal of Common Market Studies”, vol. 50, no. 1.
- FLOCKHART Trine (2010), *Europeanization or EU□ization? The Transfer of European Norms across Time and Space*, „Journal of Common Market Studies”, vol. 48, no. 4.
- FOSSUM John Erik, MENÉNDEZ Agustín José (2014), *The European Union in crises or the European Union as crises?*, ARENA Report No 2/14, Oslo.
- FRIEDMAN Rebecca, THIEL Markus (2011), *European identity and culture: narratives of transnational belongings*, Burlington.
- GÄINAR Maria (2014), *The Declaration on the European identity: the claim for a 'European Europe' in the face of the world*, w: Alexandre Dupeyrix, Gerard Raullet (red.), *European constitutionalism: historical and contemporary perspectives*, Brussels.
- GRIGORIADIS Ioannis N. (2006), *Turkey's accession to the European union: Debating the most difficult enlargement ever*, „SAIS Review”, vol. 26, no.1.
- GRODZICKI Bogusław, POMIAN Jan, CARROLL-NAJDER Halina (1982), *Wspólnota Europejska: przewodnik dokumentacyjny*, Londyn.

- GROSS Stephen G., GUMMER Chase S. (2014), *Ghosts of the Habsburg Empire Collapsing Currency Unions and Lessons for the Eurozone*, „East European Politics & Societies”, vol. 28, no 1.
- HALECKI Oskar (2000), *Historia Europy: jej granice i podziały*, Lublin.
- HALIKIOPOULOU Daphne, NANOU Kyriaki, VASILOPOULOU Sophia (2012), *The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism*, „European Journal of Political Research”, vol. 51, no. 4.
- HAVEL Vaclav, *Speech before the European Parliament, Strasbourg, 8 March 1994*, w: David de Giustino (1996), *A reader in European integration*, London.
- HAM Peter van (2013), *European integration and the postmodern condition: Governance, democracy, identity*, London.
- HERRMANN Richard K., BREWER Maryllyn B. (2004), *Identities and institutions: Becoming European in the EU*, w: Richard K. Herrmann., Thomas Risse-Kappen, Maryllyn B. Brewer (red.), *Transnational identities: becoming European in the EU*, Latham.
- HILLJE Johannes (2013), *In the face of populist nationalism, European institutions must do more online to increase awareness of the common dimensions of the euro-crisis*, LSE European Politics and Policy (EUROPP).
- HOW Paul (1995), *A Community of Europeans: The Requisite Underpinnings*, „Journal of Common Market Studies”, vol. 33, Issue 1.
- HOWARTH David, TORFING Jacob (2005), *Discourse theory in European politics: identity, policy and governance*, Houndmills.
- <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/01/02/european-institutions-populism-online-communications/> (10.01.2015).
- <http://www.sv.uio.no/arena/english/research/projects/norcone/publications/arena-working-paper-02-2014.html> (12.01.2015).
- <http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/reports/2014/report-2-14.pdf> (10.01.2015).
- IVIC Sanja (2010), *The Assembly of European Regions Udine Declaration: Contradictory approaches to European and regional identities*, „European Urban and Regional Studies”, vol. 17, no. 4.
- JACOBS Dirk, MAIER Robert (1998), *European identity: construct, fact and fiction*, w: Marja Gastelaars, Aria de Ruijter (red.), *A United Europe. The Quest for a Multifaceted Identity*, Maastricht.
- JENKINS Richard (2008), *The Ambiguity of Europe: Identity Crisis or Situation Normal?*, „European Societies”, vol. 10, no. 2.

- JENSEN Jody, MISZLIVETZ Ferenz (2014), *Reframing Europe's Future*, London.
- KABAT Danuta (2004), *Rola instytucji wspólnotowych w kształtowaniu tożsamości europejskiej*, w: Jerzy Mikułowski-Pomorski (red.), *Narody wobec Europy. Negocjowanie tożsamości*, Kraków.
- KABAT Danuta, RUDNICKI Zbigniew (2009), *Integracja międzynarodowa: problemy konceptualizacji i definicji*, „Prace z zakresu spraw europejskich i międzynarodowych”, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie nr 795, Kraków.
- KAINA Viktoria, KAROLEWSKI Ireneusz Paweł (2009), *EU governance and European identity*, „Living Reviews in European Governance”, vol. 4, no. 2.
- KAINA Viktoria, KAROLEWSKI Ireneusz Paweł, KÜHN Sebastian (2016), *European identity revisited: new approaches and recent empirical evidence*, London.
- KAROLEWSKI Ireneusz Paweł (2011), *European identity making and identity transfer*, „Europe-Asia Studies”, vol. 63, no. 6.
- KŁOSKOWSKA Antonina (1996), *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa.
- KOSŁOWSKI Rey (1999), *EU citizenship: implications for identity and legitimacy*, w: Thomas Banchoff, Mitchell Smith (red.), *Legitimacy and the European Union: The contested polity*, London.
- KRZEMINSKI Adam (2005), *First Kant and Now Habermas: A Polish Perspective on 'Core Europe'*, w: Daniel Levy, Max Pensky, John Torpey (red.), *Old Europe, New Europe, Core Europe: Transatlantic Relations After the Iraq War*, London.
- KUHN Theres (2015), *Experiencing European integration: transnational lives and European identity*, Oxford.
- LADI Stella, TSAROUHAS Dimitris (2014), *The Politics of Austerity and Public Policy Reform in the EU*, „Political Studies Review”, vol. 12, no. 2.
- LAFFAN Brigid (2004), *The European Union and its institutions as "identity builders"*, w: Herrmann, Thomas Risse-Kappen, Marylinn Brewer (red.), *Transnational identities: becoming European in the EU*, Latham.
- LAITIN David (2002), *Culture and national identity: 'The East' and European integration*, „West European Politics”, vol. 25, no. 2.
- LATCHEVA Rossalina., DATLER Georg, ROSSBACHER Eva (2015), *The Concept of European Identity: Overused and Underspecified?*, w: Samuel Salzborn, Eldad Davidov, Jost Reinecke (red.), *Methods, Theories, and Empirical Applications in the Social Sciences*, Heidelberg.
- LEICHTER David J. (2012), *Collective Identity and Collective Memory in the Philosophy of Paul Ricœur*, „Études Ricœuriennes / Ricœur Studies”, Vol. 3, No 1.

- LEVY Naomi, PHAN Bonnie (2014), *The Utility of Identity: Explaining Support for the EU after the Crash*, „Polity”, vol. 46, no. 4.
- LUCARELLI Sonia, FIORAMONTI Lorenzo (2009), *External perceptions of the European Union as a global actor*, London.
- LUNDGREN Ana (2005), *Priorisations in the enlargement process: Are some candidates more 'European' than others*, w: Helene Sjursen (red.), *Enlargement in Perspective*, Oslo.
- MAGONE José M. (2015), *Divided Europe? Euroscepticism in Central, Eastern and Southern Europe*, w: Demetriou N. Kyriakos (red.), *The European Union in Crisis*, Heidelberg.
- MAJONE Giandomenico (2005), *Dilemmas of European integration: the ambiguities and pitfalls of integration by stealth*, New York.
- MÁRQUEZ Gabriel Garcia (1997), *Kronika zapowiedzianej śmierci*, Warszawa.
- MARTIN Denis-Constant (1995), *The choices of identity*, „Social Identities”, vol. 1, no. 1.
- McLAREN Lauren M. (2004), *Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project*, „European Journal of Political Research”, vol. 43, no 6.
- MIKKELI Heikki (1997), *Europe as an Idea and an Identity*, London.
- MONZÓN CAMPOS José Luis, ÁVILA Rafael Chaves (2012), *The social economy in the European Union*, Brussels.
- OREŻIAK Leokadia (2011), *Restrukturyzacja długu jako potencjalny skutek kryzysu zadłużenia niektórych krajów strefy euro*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr . 2.
- PAGDEN Anthony (2002), *The idea of Europe: from antiquity to the European Union*, Cambridge.
- PEDERSEN Thomas (2008), *When culture becomes politics: European identity in perspective*, Aarhus.
- PIEDRAFITA Sonia, TORREBLANCA Jose L. (2005), *The three logics of EU enlargement: interests identities and arguments*, „Politique européenne”, vol. 15, no. 1.
- PIRIS Jean-Claude (2011), *The future of Europe: towards a two-speed EU?*, Cambridge.
- PRESTON Peter W. (1997), *Political/cultural identity: Citizens and nations in a global era*, London.
- RICOEUR Paul (1991) 'Narrative identity', „Philosophy Today”, vol. 35 no 1.
- RISSE Thomas (2014), *No Demos? Identities and Public Spheres in the Euro Crisis*, „Journal of Common Market Studies”, vol. 52, no. 6.

- ROUGEMONT Denis de (1966), *The Idea of Europe*, New York.
- RUDNICKI Zbigniew (2004), *Tożsamość międzynarodowa Unii Europejskiej*, w: Jerzy Mikułowski-Pomorski (red.), *Narody wobec Europy: negocjowanie tożsamości*, Kraków.
- SCHARPF Fritz W. (2002), *The European social model*, „Journal of Common Market Studies”, vol. 40, no 4.
- SCHMITTER Philippe C. (2014), *The crisis of the Euro, the crisis of the European Union and the crisis of democracy in Europe*, w: Jody Jensen, Ferenc Miszlivetz (red.), *Reframing Europe's Future: Challenges and Failures of the European Construction*, London.
- SEDELMEIER Ulrich (2005), *Constructing the path to Eastern enlargement: the uneven policy impact of EU identity*, Manchester.
- SEDELMEIER Ulrich (2006), *Europeanisation in new member and candidate states*, „Living Reviews in European Governance”, vol. 1, no. 3, <http://www.livingreviews.org/lreg-2006-3> (10.01.2015).
- SIMON Bernd (2004), *Identity in modern society: a social psychological perspective*, Oxford.
- SMITH Anthony D. (1992), *National identity and the idea of European unity*, „International Affairs”, vol. 69, nr 1.
- SMITH Karen E. (2014), *Is the European Union's Soft Power in Decline?*, „Current History”, vol. 113.
- SMITH Michael, VICHITSORASATRA Natee (2007), *The European Union as a foreign policy actor in Asia: Defining and theorising EU-Asia relations*, „European Studies. A Journal of European Culture, History and Politics”, vol. 25, no.1.
- SOBJÁK Anita (2013), *From the periphery to the Core? Central Europe and the economic crisis*, „The Polish Institute of International Affairs Policy Paper”, nr 7 (55).
- SOETE Luc (2011), *Europe's future: fragmented implosion, or greater integration?*, „UNUMERIT”, <http://www.merit.unu.edu/column/index.php?aid=201106> (10.01.2015).
- SÖKEFELD Martin (1999), *Debating self, identity, and culture in anthropology*, „Current Anthropology”, vol. 40, no. 4.
- STRÁTH Bo (2002), *A European identity to the historical limits of a concept*, „European Journal of Social Theory”, vol. 5, no. 4.
- SZÚCS Jenő (1995), *Trzy Europy*, Lublin.
- TEKIN Beyza Ç. (2010), *Representations and othering in discourse: the construction of Turkey in the EU context*, Amsterdam.

- THIEL Marcus (2011), *The Limits of Transnationalism: Collective Identities and EU Integration*, New York.
- VAUGHAN-WHITEHEAD DANIEL (2015), *The European Social Model in Crisis: Is Europe Losing Its Soul?*, Cheltenham.
- WEBELS Bernhard (2007), *Discontent and European identity: Three types of Euro-scepticism*, „Acta Politica”, vol. 42, no. 2.
- WESTLE Bettina (2015), *European Identity as a Contrast or an Extension of National Identity? On the Meaning of European Identity*, w: Samuel Salzborn, Eldad Davidov, Jost Reinecke (red.), *Methods, Theories, and Empirical Applications in the Social Sciences*, Heidelberg.
- WIESNER Claudia (2015), *Constructions of EU Europe and National EU Concepts – A Research Agenda*, w: Samuel Salzborn, Eldad Davidov, Jost Reinecke, *Methods, Theories, and Empirical Applications in the Social Sciences*, Heidelberg.
- WODAK Ruth (2004), *National and Transnational Identities: European and Other Identities constructed in Interviews with EU Officials*, w: Richard K. Herrmann, Thomas Risse-Kappen, Marylenn Brewer (red.), *Transnational identities: becoming European in the EU*, Latham.